

KRAJOBRAZ A TURYSTYKA

Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 14
Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, 2010

Jacek M. RUSZKOWSKI

Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach
Katedra Marketingu
Katowice, Polska
e-mail: jacek.ruszkowski@gallus.edu.pl

ELEMENTY KRAJOBRAZU PRZEMYSŁOWEGO CZYNNIKIEM DESTYNACJI TURYSTYCZNEJ REGIONU. STUDIUM NA PRZYKŁADZIE „SZLAKU ZABYTEKÓW TECHNIKI WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO ”

***ELEMENTS OF THE INDUSTRIAL LANDSCAPE AS A FACTOR OF TOURIST
DESTINATIONS. STUDY FOR EXAMPLE “THE INDUSTRIAL MONUMENTS ROUTE
OF THE SILESIAN VOIVODESHIP”***

Słowa kluczowe: krajobraz, krajobraz przemysłowy, Górny Śląsk, markowy produkt turystyczny, Szlak Zabytków Techniki

Key words: *landscape, industrial landscape, Upper Silesia, branded tourist product, “The Route of Monuments of Technology”*

Streszczenie Opracowanie jest próbą pokazania jak właściwie wybrane elementy krajobrazu przemysłowego mogą być wykorzystane do stworzenia oryginalnego produktu turystycznego, który w prezentowanym przypadku stał się czynnikiem zmiany wizerunku regionu, jego promocji i destynacji turystycznej. Na wstępie zaprezentowano teorię krajobrazu i jego typologię. Ze względu na zakres opracowania pokazano bliżej krajobraz kulturowy. Szczególnie ciekawym typem krajobrazu kulturowego cennym z racji możliwości wykorzystania go dla celów turystyki jest krajobraz przemysłowy, którego klasycznym i bogatym w formy i treści przykładem jest Górny Śląsk. To właśnie tu wykorzystując wybrane elementy (zabytki) krajobrazu przemysłowego staraniem władz województwa śląskiego, samorządów i organizacji turystycznych powstał „Szlak Zabytków Techniki” jako markowy produkt turystyczny regionu, który aktualnie obejmuje 36 wybrane obiekty nawiązujące do historii i tradycji dziedzictwa przemysłowego województwa Śląskiego.

Abstract *The study is an attempt to show how well the selected components of the industrial landscape can be used to create the original tourism product, which in the presented case has become a factor in changing of image of the region, its tourism promotion and distillation. At the outset, presented a theory of landscape and its typology. Because of the extent of showing the development of closer cultural landscape Particularly interesting type of valuable cultural landscape because of the possibility of using it for tourism purposes is the industrial landscape, as classic and rich in form and content is an example of Upper Silesia It was here using the selected elements (landmarks) landscape industrial efforts of the authorities of the Silesian Province, local authorities and tourist organizations was “ The Route of Monuments of Technology in Silesian District” as branded tourist products of the region, which covers 36 selected objects referring to the history and traditions of the industrial heritage of the Silesian District*

WSTĘP

Obecnie w studiach nad atrakcyjnością turystyczną krajobrazów obejmowane są szczegółową analizą i oceną także krajobrazy przemysłowe. Wzorując się na doświadczeniach i wykorzystując sukcesy zaadaptowania niegdyś zdegradowanych krajobrazów poprzemysłowych krajów zachodniej Europy można podjąć, także w Polsce, próby wykorzystanie dziedzictwa poprzemysłowego do opracowania markowych produktów turystycznych i przez to zmieniać profil funkcjonalny zdegradowanych i porzuconych przestrzeni. Jednym z najbardziej klasycznych pod tym względem obszarów w Polsce jest Górną Śląsk - region o bogatej tradycji górnictwa, hutnictwa oraz przemysłu maszynowego, zachowujący na swoim terenie najwięcej zabytków przemysłu i techniki oraz budownictwa przemysłowego i mieszkalnego. Właśnie tu wzorując się na doświadczeniach niemieckich (Zagłębia Ruhry), Belgij-skiej Walonii i angielskiego Midland, kilka lat temu rozpoczęto prace nad nowator-skim projektem SZT (Szlak Zabytków Techniki województwa śląskiego). Dwa lata temu zostały one zakończone sukcesem i otwarciem trasy dla zwiedzających.

Celem niniejszego opracowania jest pokazanie jak właściwie wybrane i zrewita-lizowane elementy krajobrazu przemysłowego mogą być wykorzystane do tworze-nia markowego produktu turystycznego regionu; jak mogą stać się czynnikami i ce-lami aktywności turystycznej w regionie, postrzeganym do niedawna poprzez mit silnie zdegradowanego środowiska. Tezą pracy jest twierdzenie, że nawet w mocno przeobrażonym krajobrazie miejsko-przemysłowym, istnieją takie jego elementy, które po właściwym przygotowaniu i wyeksponowaniu mogą stać się, obiektami destynacji turystycznej.

RÓŻNY ZAKRES ZNACZEŃ TERMINU KRAJOBRAZ

Krajobraz (*landschaft*, *landscape*, *ландшафт*) jako termin wieloznaczny, stoso-wany w różnych dziedzinach Nauki (geografia, ekologia, biologia, geochemia, archi-tektura, historia, i inne), jest różnie definiowany i interpretowany. U. Myga-Piątek (2000) pisze, że „krajobraz jest pojęciem, które znajduje się w obszarze badawczym coraz większej ilości dyscyplin naukowych. Obok ujęć klasycznych, traktujących kra-jobraz w kategoriach fizjonomicznych, rozwijają się ujęcia systemowe, analityczno-ilościowe o specyficznej metodzie opisu. Dochodzi także do próby scalania obu ujęć w genetyczno-historycznym i strukturalno-dynamicznym podejściu (s. 63)”.

W znaczeniu potocznym słowo „krajobraz” używane jest na określenie widoku (np. krajobraz wiejski, miejski, nadmorski, leśny, zimowy, malowniczy, monotony, przemysłowy, górniczy, itd.). Najogólniej za krajobraz uważa się ogół cech przyrodni-czych (ożywionych i nieożywionych) i antropogenicznych (infrastruktura, architektura,

przemysł, górnictwo, itp.) reprezentujących określony teren; zespół typowych cech danego terenu. Według D. Armanda (1980) krajobraz jest synonimem terytorialnego (środowisko lądowe) lub akwatorialnego (środowisko wodne) kompleksu przyrodniczego. J.I. Zonneveld (1990) traktuje krajobraz jako przestrzenny i materialny wymiar rzeczywistości ziemskiej i definiuje jako „kompleksowy system składający się z form rzeźby i wód, roślinności i gleb, skał i atmosfery”. Natomiast J. Kondracki i A. Richling (1983) proponują termin krajobraz dla „części epigeosfery, stanowiącej złożony przestrzenie geokompleks o swoistej strukturze i wewnętrznych powiązaniach”.

W ekologii krajobrazu, termin ten może być zdefiniowany jako „fizjocenoza”, czyli zbiór przestrzenny ekosystemów o zbliżonej strukturze zewnętrznej (ekosystemy leśne, łąkowe, wodne), które połączone są procesem obiegu materii i przepływu energii, a także oddziaływaniem antropogenicznym. Jednakże taka definicja nie odróżnia krajobrazu od ekosystemu.

Dodatkowo w krajobrazie występują obok siebie różne ekosystemy, np. w lesie występują jeziora, rzeki, torfowiska, polany itd. Badając krajobraz można wyróżnić cztery jego główne cechy:

- krajobraz zajmuje wycinek przestrzeni i można go przedstawić i opisać na mapie;
- krajobraz charakteryzuje się swoistą fizjonomią, którą można przedstawić w formie graficznej (schemat, rysunek, obraz, mapa, fotografia itd.);
- krajobraz jest systemem dynamicznym powiązany z systemem dominujących procesów;
- krajobraz podlega ewolucji, ma swoją historię (przeszłą, obecną, przyszłą) i podlega zmianom okresowym, cyklicznym, sezonowym.

W zależności od stanu i stopnia przeobrażenia antropogenicznego, rozróżnia się 5 typów krajobrazu (por. np. Degórski, 2005; <http://www.krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php>)

- krajobrazy pierwotne - które wykazują cechy braku działalności człowieka, a ich równowaga biologiczna nie jest zachwiana przez człowieka,
- krajobrazy naturalne - które wykazują cechy częściowej działalności człowieka, jednak nie zawierają istotnych elementów przestrzennych wprowadzonych w wyniku działalności człowieka,
- krajobrazy kulturowe - które wykazują dominację działalności człowieka i jako „nie naturalny” wymagają specjalnej ochrony, bo znajdują się pod wpływem intensywnej działalności człowieka, i są jednym z pięciu typów krajobrazu wyróżnionych w zależności od stanu i stopnia przeobrażenia antropogenicznego,
- krajobrazy zdewastowane - które charakteryzują się silnym uprzemysłowieniem i urbanizacją, brakiem lub minimalną ilością naturalnych elementów przyrodniczych,

- krajobrazy sztuczne - kreowane przez człowieka w różnych celach, między innymi dla potrzeb wypoczynku i rekreacji.

Krajobraz rozumiany jako fizjonomia środowiska geograficznego jest kategorią odbieraną i ocenianą subiektywnie, co stwarza trudności w ocenie jego przydatności dla celów turystycznych. Ze względu na zakres opracowania szczególne znaczenie ma charakterystyka krajobrazu kulturowego, który stanowi wyrażenie kultury ludzkiej na powierzchni Ziemi i łączy elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcania krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i kolejnego nakładania zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku na to samo (ale niekoniecznie takie samo) przyrodnicze podłoże. Przestrzeń przyrodnicza, która znajduje się w sferze oddziaływań człowieka, przyjmuje formę kulturową, wyrażoną w postaci krajobrazu kulturowego. Krajobraz ten można rozumieć jako *„historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoistą fizjonomia”* (Myga-Piątek, 2001; Nita, Myga-Piątek, 2006).

OCHRONA KRAJOBRAZU GÓRNEGO ŚLĄSKA JAKO WARUNEK JEGO PRZYDATNOŚCI DLA CELÓW TURYSTYCZNYCH

Wzmiankowana powyżej wielość znaczeń jest przyczyną między innymi braku spójnej i jednolitej wizji zarządzania ochroną krajobrazem. Nie ulega wątpliwości, że Górny Śląsk jest szczególnie ważnym regionem w badaniach krajobrazowych. Obszar ten można uznać za modelowy w skali Polski i Europy w zakresie monitorowania skutków stopniowej antropogenizacji przestrzeni oraz w zakresie inicjowania procesów rewitalizacyjnych (Myga-Piątek, 2001). W sferze kulturowej natomiast tutejsze krajobrazy cywilizacyjne (w tym także przemysłowe) wymagają bardzo precyzyjnej i selektywnej oceny w stosunku do przewidywanych wobec nich form ochrony, jako zabytków dziedzictwa narodowego, aby uchronić je przed agresywną ekspansją globalnej tendencji mega kultury hipermarketów oraz rozbudowy loftów i osiedli deweloperskich. Wymaga to podjęcia studiów nad wypracowaniem metody umiejętnej oceny wartości obiektów architektonicznych oraz całych zespołów krajobrazowych naszego regionu aby zachować dla potomności piękno dziedzictwa architektury krajobrazu i bogactwa kultury, sztuki, obyczajów i tradycji Górnego Śląska.

Ta sama autorka jest zdania, że rozważania nad problematyką ochrony krajobrazu Górnego Śląska należy rozpatrywać na poziomie dwóch zbieżnych płaszczyzn: przyrodniczej i kulturowej, bowiem tutejszy krajobraz w swej treści, formie, strukturze i funkcji, nosi piętno długotrwałego (kilkusetletniego) procesu zagospodarowywania przestrzeni przez człowieka. Bardzo bogate i różnorodne dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe regionu (biosfera i abiosfera kulturowa, dziedzictwo zintegrowane, dziedzictwo komponowane), wpłynęło na proces kształtowania tożsamości regionalnej, a także wywarło wpływ na postrzeganie i ocenę Górnego Śląska

w oczach mieszkańców i przybyszów (w tym także turystów) z innych regionów. Bogate dziedzictwo kulturowe tego regionu, w tym, a może głównie - poprzemysłowe zmusza do podjęcia ważnych, wieloaspektowych decyzji działań w tym zakresie. Współczesne zarządzanie ochroną krajobrazu powinno opierać się o zasady komplementarności ujęć środowiskowych i historyczno-konserwatorskich. Wymaga to opracowania nowej metodologii obszarowej ochrony, na podobieństwo tej, którą wypracowano i zweryfikowano w krajach UE. Zagadnienia krajobrazowe są także wyeksponowane w założeniach polityki ekologicznej Górnego Śląska, co dowodzi rangi problemu i troski o stan fizjonomii środowiska.

„W przestrzeni kulturowej regionu górnośląskiego istnieje materialny zapis genezy krajobrazu, którego dzisiejszy wygląd jest efektem silnej i długotrwałej antropopresji, odpowiedzialnej za obecną bardzo złożoną strukturę krajobrazu”. Dlatego dziś większość elementów środowiska przyrodniczego tego regionu jest praktycznie niewidoczna albo bardzo trudne do odtworzenia jak np. elementy rzeźby terenu: wzgórza, doliny rzeczne, szata roślinna oraz sieć hydrograficzna itd. Również część elementów krajobrazu przemysłowego uległo z biegiem czasu zatarcu lub zniszczeniu. „Warto w tym miejscu zasygnalizować, iż <głębia> krajobrazu kulturowego Górnego Śląska jest niespotykana w skali całego kraju. Każdy element krajobrazu posiada swoją tradycję i przestrzenne uzasadnienie. Całą genezę krajobrazu regionu górnośląskiego należy rozpatrywać jako efekt intensyfikujących się procesów osadniczych, komunikacyjnych i przemysłowych (w tym szczególnie górnictwa i hutnictwa). W ewolucji krajobrazu Górnego Śląska można wyróżnić wiele etapów rozwoju. Przez obszar ten przeszły kilkakrotnie tzw. <rewolucje> osadnicze związane z wprowadzaniem do użytku coraz bardziej represyjnych wobec środowiska technologii wykorzystywania zasobów przyrodniczych. Po etapach wczesnego zagospodarowania tego terenu zwykle występowały okresy przerw osadniczych lub czasowego wyludnienia (np. okres wędrówek ludów), w których środowisko przyrodnicze podlegało naturalnej regeneracji. Od X w. obszar Górnego Śląska podlega stałej antropopresji, która nasila się od XIX w., przyjmując kulminację w okresie czterech dekad tzw. socjalistycznego uprzemysłowienia” (cyt. za Myga-Piątek, 2004, s. 231).

Problematyka ochrony krajobrazu na Górnym Śląsku jako element Polityki ochrony przyrody województwa śląskiego otrzymała inny wymiar i podporządkowana jest ustawie o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz. U.04.92.880 z dnia 30 kwietnia 2004 r.), która jest podstawowym aktem prawnym regulującym kwestie ochrony przyrody w Polsce. Niektóre elementy krajobrazu przemysłowego mające swoje korzenie w elementach krajobrazu naturalnego, mogą być szczególnie atrakcyjne i godne odwiedzenia (hałdy, wyrobiska, rzeki, kanały, śluzy, zapory, zbiorniki antropogeniczne) itp. Dlatego one powinny zostać objęte szczególnie ochroną.

OBIEKTY PRZEMYSŁOWE ELEMENTEM KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GÓRNEGO ŚLĄSKA

„W dzisiejszym krajobrazie Górnego Śląska wyraźnie dominują antropogeniczne formy przemysłowe, infrastruktura techniczna i inne obiekty związane z gospodarką. Są to przeważnie: szyby kopalniane, kominy, chłodnie kominowe, wieże ciśnień, wielkie piece, hale oraz elementy infrastruktury komunikacyjnej, głównie kolejowej. Mimo, że w większości obiekty te, są obce dla krajobrazu naturalnego, i wywołują często poczucie dysharmonii lub zachwiania naturalnego ładu, jednak coraz częściej stają się wyznacznikiem swojskości krajobrazu Górnego Śląska, są jego wyróżnikiem, elementem określającym tożsamość regionalną, (...) a rewitalizowane i właściwie eksponowane stają się atrakcją turystyczną” (cyt. za Myga-Piątek, 2008, s. 90).

Zwiększająca się popularność turystyki na Górnym Śląsku, zmieniający się wizerunek regionu, coraz powszechniejsze obalanie stereotypów, wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym tego regionu powoduje, że poprzemysłowe elementy krajobrazu Górnego Śląska zyskują nowe funkcje (także turystyczne). Krajobraz Górnego Śląska w świadomości powszechnej mieszkańców Polski błędnie kojarzony był przez lata jedynie z wielkimi ośrodkami przemysłowymi, hałdami i kopalnianymi szybami. Region ten ze względu na swą wielokulturowość jest miejscem występowania wspaniałej mieszanki kultur, tradycji i zróżnicowanego krajobrazu. Na obszarze tym zachowały się znaczne powierzchnie rolnicze, wiejskie, znaczny jest też udział lasów. Pod względem przyrodniczym jest to jeden z bardziej różnorodnych i bogatych regionów Polski.

Krajobraz przemysłowy jako fragment przestrzeni geograficznej, powstał w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i przemysłu, tworzących specyficzną strukturę. Stare osiedla robotnicze, powstałe jeszcze w końcu XIX wieku, wkomponowane na stałe w krajobraz przemysłowy Górnego Śląska, dziś odzyskały swoją należną wartość po włączeniu ich jako elementów Szlaku Zabytków Techniki. Chorzów, Zabrze, Katowice, podobnie jak wiele innych miast w Europie, powstały w dobie industrializacji, przez scalenie kilku samodzielnie rozwijających się osad robotniczych. Gdy minął już czas świetności kopalń i hut, dzięki którym rozwijały się miasta na Górnym Śląsku, dziś o przemysłowej przeszłości przypominają wyłącznie stare ceglane „familoki” - kolonie robotnicze, domy czynszowe lub pojedyncze budynki. Zachowane do dziś wzorcowe osiedla to m.in. powstały w latach 1906-08 samodzielnie funkcjonujący Nikiszowiec, przeznaczony dla tysiąca mieszkańców (uratowany od zniszczenia m. in. Dzięki osobistemu zaangażowaniu reżysera K. Kutza. Znajdujące się w części wschodniej Katowic, drugie zabytkowe osiedle robotnicze Giszowiec, jest klasycznym przykładem nawiązującym do koncepcji miasta-ogrodu E. Howarda, gdzie domy rozlokowane są w ogrodach, a bogactwo form architektonicznych przypomina typowe śląskie wzorce. Osiedle to zostało również włączone jako element SZT (Pytel, Paruch, 2007).

Jednak decydujący wpływ na piękno Górnego Śląska mają przede wszystkim ludzie. Z ich przebogatą kulturą, gwarą i tradycją, z określonymi, wykształconymi

przez lata cechami, z etosem pracy, który nie zaginał i trwa nadal. To na tej ziemi, dzięki bogatej, ale i trudnej historii, ukształtowała się w wyniku wielowiekowego procesu oddziaływania, piękna i barwna kultura oraz sztuka, która znalazła odbicie w unikalności i pięknie architektury krajobrazu nie tylko miejskiego.

Elementem niedostrzeganym i niedocenianym jako specyficzny i oryginalny walor turystyczny jest także warstwa dźwiękowa krajobrazu regionu. Dźwięk jest nieodłącznym składnikiem przestrzeni geograficznej a krajobraz dźwiękowy jest indywidualną cechą tego regionu (Myga-Piątek, 2008).

Zabytki przemysłu i techniki jako forma dziedzictwa kulturowego regionu

Mały słownik ochrony zabytków definiuje *Zabytki techniki* jako obszary, miejsca, obiekty i przedmioty ważne dla historii techniki i przemysłu oraz zjawisk społecznych i technicznych związanych bezpośrednio z ich rozwojem. Należą do nich zakłady produkcyjne, maszyny i narzędzia, urządzenia i środki transportu, komunikacji i łączności oraz wyroby przemysłowe. W wypadku wyrobów przemysłowych na wartość zabytkową składają się nie tylko czynniki wskazujące na poziom techniki w danym okresie historii, lecz także ich znaczenie w życiu, kształtowaniu postępu cywilizacyjnego i kulturalnego (Kurzątkowski, 1989). Zabytki techniki można podzielić na dwie grupy:

1. Nieruchome zabytki techniki będące w szczególności obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi.
2. Ruchome zabytki techniki będące w szczególności: wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego.

Zgodnie z dokumentami powołującymi Międzynarodowe Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki, dziedzictwo przemysłowe dla turystyki to zasoby i aktywa turystyczne, na które składają się w pierwszej kolejności zakłady produkcyjne, zarówno te z przeszłości, jak i współczesne, oraz ich wytwory, a także związane z przemysłem budynki, zespoły architektoniczne i krajobrazy, urządzenia, maszyny i narzędzia oraz inne przedmioty wykorzystywane w procesie produkcyjnym i rzemiośle, umiejętności i technologie, jak również ukształtowane w związku z produkcją przemysłową style życia, zwyczaje, tradycje, wydarzenia, twórczość artystyczna i przedmioty sztuki będące świadectwem lub nawiązujące do rozwoju przemysłu i techniki, zarówno w przeszłości jak i współcześnie.

Polska Organizacja Turystyczna /POT/ określa Dziedzictwo przemysłowe jako zabytki budownictwa przemysłowego i techniki. Są to obiekty związane z działalnością produkcyjną: kopalnie, huty, elektrownie, różnego rodzaju fabryki przemysłu maszynowego, obiekty związane z przemysłem przetwórczym (wiatraki, młyny,

gorzelnie, browary, kuźnie), przemysłem papierniczym (papiernie, drukarnie), włókienniczym, ceramicznym (fabryki ceramiki, cegielnie) i wiele innych. Do tej grupy zabytków zaliczane są także obiekty związane z transportem kolejowym (linie kolejowe wraz z zespołami dworcowymi i infrastrukturą kolejową), transportem rzeczonym (kanały wodne, śluzy, zapory), morskim (stocznie, urządzenia portowe) i lądowym. Są to także dzieła myśli inżynierskiej, jak mosty, wiadukty, tamy, czy urządzenia hydrotechniczne (kanały rzeczne). Tę grupę obiektów określa się mianem nieruchomości dóbr kultury. Zabytki techniki – to obiekty będące świadectwem dziedzictwa szeroko pojętej kultury technicznej. Za dziedzictwo przemysłowe uznaje się również maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, zbiory placówek muzealnych, pojazdy silnikowe, urządzenia kolejowe itp. Te zabytki określa się mianem ruchomych dóbr kultury. Wśród najcenniejszych zabytków ruchomych najpełniej reprezentowane są dziedziny charakterystyczne dla historii polskiego przemysłu, takie jak młynarstwo, włókiennictwo, górnictwo, hutnictwo. Występują też zabytki reprezentujące przemysł szklarski, hydroenergetyczny, poligraficzny, papierniczy. Liczną grupę stanowią środki transportu kolejowego. Są to lokomotywy, parowozy i wagony taboru normalno- i wąskotorowego. Dużą wartość zabytkową posiadają elementy infrastruktury kolejowej, takie jak zwrotnice, semafony, urządzenia nastawcze, pompy itp. W rejestrze zabytków wiele jest samochodów osobowych, mniej jednostek pływających i samolotów oraz motocykli i samochodów ciężarowych. Specyficznymi rodzajami zabytków techniki są pojazdy wojskowe, środki transportu zbiorowego: autobusy i tramwaje, a nawet pojazdy konne (Biblioteczka POT, 2004) .

Natomiast wg M. Nabaja (2004), dziedzictwo przemysłowe stanowią zabytki budownictwa przemysłowego i techniki, głównie obiekty związane z byłą działalnością produkcyjną i usługową. W dziedzictwie przemysłowym można wyróżnić dwie grupy: nieruchome dobra kultury, ruchome dobra kultury. Do nieruchomości dóbr kultury należą m.in.: obiekty przemysłu wydobywczego (kopalnie), obiekty przemysłu ciężkiego (huty, różnego rodzaju fabryki przemysłu maszynowego), obiekty przemysłu energetycznego (elektrownie), obiekty związane z przemysłem przetwórczym (wiatraki, młyny, gorzelnie, browary, kuźnie), obiekty przemysłu papierniczego (papiernie, drukarnie), obiekty przemysłu włókienniczego, obiekty związane z przemysłem ceramicznym (fabryki ceramiki, cegielnie), obiekty związane z transportem kolejowym (linie kolejowe wraz z zespołami dworcowymi i infrastrukturą kolejową), obiekty transportu rzeczowego (kanały wodne, śluzy, zapory), obiekty związane z transportem morskim (stocznie, urządzenia portowe) i lądowym i inne. Wśród ruchomych dóbr kultury wymienić można: dzieła myśli inżynierskiej, jak mosty, wiadukty, tamy, czy urządzenia hydrotechniczne (kanały rzeczne), maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, kopalń, hut itp., zbiory placówek muzealnych, pojazdy silnikowe (samochody osobowe, ciężarowe, motocykle), urządzenia kolejowe (zwrotnice, semafony, nastawnie, pompy itp.), środki transportu publicznego (autobusy i tramwaje, pojazdy konne), sprzęt i urządzenia wojskowe (pojazdy opancerzone, czołgi, armaty itp.) i inne.

Wg. M. Kronemberga (2007), dziedzictwo przemysłowe - to część dziedzictwa kulturowego, składające się z pozostałości kultury przemysłowej, posiadających wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne, urbanistyczne i naukowe. Na te pozostałości składają się przede wszystkim obiekty poprodukcyjne, ale także (w przypadku większych kompleksów poprzemysłowych) obiekty i tereny pełniące funkcje towarzyszące dla przemysłu, w tym również społeczne. Dziedzictwo przemysłowe niezależnie od sposobu jego interpretacji wraz z elementami krajobrazu przemysłowego są czynnikami destynacji szeroko rozumianej turystyki przemysłowej (industrialnej). W ostatnich latach rozwija się ona dynamicznie w wielu krajach europejskich jako jedna ze szczególnych typów turystyki kulturowej. Jest często wymieniana w trzech kategoriach :

1. **Turystyka przemysłowa (industrialna)** obejmuje aktywność turystyczną na terenach działających zakładów przemysłowych, związaną z poznaniem obecnych procesów produkcyjnych.
2. **Turystyka na terenach poprzemysłowych (postindustrialna)** obejmuje aktywność turystyczną na terenach, gdzie dawna funkcja produkcyjna została zakończona, ale zachowane zostały w przestrzeni ślady tej funkcji, np. budynki fabryczne.
3. **Turystyka dziedzictwa przemysłowego (*industrial heritage tourism*)** obejmuje aktywność turystyczną na terenach, gdzie dziedzictwo stanowi główną atrakcję i jego poznanie jest głównym motywem wizyty turysty.

SZLAK ZABYTKÓW TECHNIKI WOJ. ŚLĄSKIEGO W TWORZENIU MARKOWEGO PRODUKTU TURYSTYCZNEGO

Na terenie Polski funkcjonuje kilkadziesiąt szlaków turystycznych, oferujących tematyczne wędrowki po interesujących miejscach i zabytkach kulturowych oraz przyrodniczych. Wśród nich siedem to szlaki związane z dziedzictwem industrialnym. Na terenie woj. śląskiego od października 2006 roku funkcjonuje oznakowany w terenie Szlak Zabytków Techniki, w skład którego obecnie wchodzi 36¹ obiektów związanych głównie z tradycją górniczą, hutniczą, energetyką, kolejnictwem i przemysłem spożywczym. Szlak przebiega przez ponad 20 miejscowości głównie zlokalizowanych na terenie środkowej części Wyżyny Śląskiej określanej niegdyś jako Górnośląski Okręg Przemysłowy. Wycieczka Szlakiem Zabytków Techniki to podróż w przeszłość, pozwalającą poznać industrialną tożsamość tego regionu Polski i jego krajobraz przemysłowy. Doceniając walory turystyczne szlaku, Polska Organizacja Turystyczna nagrodziła Szlak w 2008 r. Złotym Certyfikatem za produkt roku. W kwietniu 2009 został on wpisany do rejestru Prestiżowego Stowarzyszenia ERIH (**European Route of Industrial Heritage**).

¹ Stan na 10 listopada 2010 r.

Powstanie i rozwój przemysłu na świecie można prześledzić na przykładzie dziejów Górnego Śląska - regionu, który przez ponad dwa stulecia przodował pod względem technicznym i ekonomicznym w Europie co powinno stanowić powód do dumy jego mieszkańców i szacunku dla przeszłości. Pozostałościami po tym okresie są liczne i różnorodne zabytki kultury przemysłowej i techniki w części unikalne na skalę nie tylko europejską. Nie ma wątpliwości, że przy ich odpowiednim zabezpieczeniu i zaadaptowaniu dla potrzeb turystów mogą stać się markowym produktem turystycznym, swoistą wizytówką całego woj. śląskiego, postrzeganą w Polsce i na świecie. Działania rewitalizacji elementów krajobrazu przemysłowego mogą nie tylko zwiększyć atrakcyjność turystyczną regionu, ale także wpłynąć na aktywizację gospodarczą regionu i stać się źródłem dochodu społeczności lokalnych (Ruszkowski, Szczęsny, 2010).

Pośród zabytków techniki SZT najwięcej reprezentuje branżę górnictwem, hutniczą, przemysłu spożywczego oraz transport, energetykę, kolejnictwo, łączność, przemysł spożywczy (Koćwin, Ruszkowski, 2009). Intencją autorów projektu było zbudowanie, w oparciu o najważniejsze i najciekawsze, pod względem walorów historycznych krajobrazowych i architektonicznych, obiekty poprzemysłowe w regionie, markowego produktu turystycznego. Twórcy projektu pragną, aby stał się najbardziej interesującą trasą turystyki industrialnej w kraju i jako jednym z głównych markowych produktów turystycznych województwa śląskiego, wizytówką, charakteryzującą region na turystycznej mapie Polski i Europy (Nitkiewicz –Jankowska, 2006).

Wśród wspomnianych 36 obiektów Szlaku, 21 z nich to elementy krajobrazu przemysłowego, stanowiące ponad 58% wszystkich elementów szlaku, co świadczy o kluczowej roli krajobrazu przemysłowego przy jego tworzeniu:

Elementy krajobrazu eksploatacyjnego górnictwa, podziemnego i naziemnego:

1. Sztolnia Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach,
2. Zabytkowa Kopalnia Rud Srebronośnych w Tarnowskich Górach,
3. Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze
4. „ Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego ”Ignacy” w Rybniku,
5. Galeria Szyb Wilson KWK „Wieczorek” w Katowicach,
6. „Szyb Maciej” w Zabrze,
7. Skansen Górniczy „Królowa Luiza” w Zabrze,
8. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze
9. Muzeum Górnictwa Rud Żelaza w Częstochowie,
10. Kopalnia ćwiczebna Muzeum Miejskie „Sztęgarka” w Dąbrowie Górniczej,
11. Wieża wyciągowa szybu „Prezydent” wraz z kompleksem „Sztęgarka” w Chorzowie.

Elementy krajobrazu przemysłu energetycznego

1. Elektrociepłownia Szombierki w Bytomiu,
2. Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych,
3. Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” d. kopalnia i elektrownia „Saturn” w Czeladzi.

Elementy krajobrazu hutniczego

1. Oddział Odlewnictwa Artystycznego w Gliwicach,
2. Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego w Ustroniu,
3. Huta Szkła w Zawierciu.

Elementy krajobrazu przemysłu lekkiego

1. Muzeum Produkcji Zapalek w Częstochowie,
2. Muzeum techniki i Włókiennictwa w Bielsku Białej.

Elementy krajobrazu infrastruktury komunalnej

1. Zabytkowa Stacja Wodociągowa „Zawada” w Karchowicach,
2. Muzeum Techniki Sanitarnej w Gliwicach.

Elementy krajobrazu kolejowego:

1. Górnośląskie Koleje Wąskotorowe w Bytomiu i Miasteczku Śląskim,
2. Dworzec PKP w Sosnowcu,
3. Muzeum Historii Kolei w Częstochowie,
4. Zabytkowa Stacja Kolei Wąskotorowej w Rudach,
6. Dworzec PKP w Bielsku-Białej.

Elementy krajobrazu zabudowy mieszkaniowej:

1. Osiedle Nikiszowiec w Katowicach,
2. Osiedle Giszowiec w Katowicach,
3. Kolonia robotnicza Ficus w Rudzie Śląskiej.

Elementy krajobrazu przemysłu spożywczego:

1. Tyskie Muzeum Piwowarstwa w Tychach,
2. Browar Żywiec i Muzeum Browaru w Żywcu.

Inne elementy krajobrazu:

1. Radiostacja gliwicka w Gliwicach. Unikatowy w skali Europy zabytek techniki łączności zespół radiostacji w Gliwicach., który składa się z trzech budynków i drewnianego masztu o wysokości 110,7, pochodzącego z 1933 r.,
2. Muzeum Drukarstwa w Cieszynie,
3. Muzeum Prasy Śląskiej w Pszczynie,
4. Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek w Radzionkowie. Odznaczone „Wawrzynem Polskiej Turystyki „w 2010 r. – jedyny tego typu obiekt w Polsce.

ZAKOŃCZENIE

Podczas dotychczasowej realizacji projektu udało się wyselekcjonować 36 obiektów – z elementów krajobrazu przemysłowego woj. śląskiego. Jego twórcy starają się aby Szlak stał się najbardziej interesującą trasą turystyki industrialnej w kraju i jednym z głównych markowych produktów turystycznych województwa śląskiego. Zmieniając utarte dotychczasowe stereotypy postrzegania tego regionu przez pryzmat uciążliwego przemysłu ciężkiego i zdegradowanego środowiska dziś, po prawie czterech latach funkcjonowania Szlaku, po wyróżnieniach i nagrodach jakie otrzymał, można stwierdzić, że projekt się udał, a jego realizacja zakończyło się sukcesem. Świadczy o tym także stale wzrastająca liczba odwiedzających go turystów, która wynosi ponad pół miliona osób rocznie. Należy zaznaczyć, że idea szlaku jako produktu turystycznego ciągle się rozszerza; coraz to inne obiekty po zakończonej rewitalizacji aplikują do włączenia do zaszczytnego już grona zabytków poprzemysłowych.

LITERATURA

- Armand D. L. 1980: Nauka o krajobrazie. Podstawy teorii i metody logiczno-matematyczne", PWN, Warszawa, str. 335.
- Kondracki J., Richling A., 1983: Próba uporządkowania terminologii w zakresie geografii fizycznej kompleksowej. Przegląd Geograficzny 55, 1983.
- Kronenberg M., 2007: Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii [w] Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki, Burzyński T. (red.) – Zabrze –Katowice.
- Kurzątkowski M., 1989: Mały słownik ochrony zabytków, Spotkania z zabytkami, Warszawa s. 138
- Myga-Piątek U., 2000: Problemy ochrony krajobrazów regionu górnośląskiego na tle polityki ochrony przyrody i dóbr kultury województwa śląskiego. [w:] Środowisko przyrodnicze regionu górnośląskiego – stan poznania, zagrożenia i ochrona. WNoZ, UŚ, Sosnowiec, s. 63-71.
- Myga-Piątek U., 2001: Refleksja nad ochroną krajobrazu Górnego Śląska. Gazeta. Uniwersytecka, nr 10 Katowice2001, s. 12-14.
- Myga-Piątek U., 2004: O wartościach krajobrazowego Wyżyny Śląskiej i potrzebie ich ochrony. [w:] M. Nakonieczny, P. Migula (red.): Problemy środowiska i jego ochrony, część 12. Centrum Studiów nad Człowiekiem i Regionem, Uniwersytet Śląski, s. 219-227.
- Myga-Piatek U., 2005: Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. [w:] Krajobraz kulturowy, aspekty teoretyczne i metodologiczne, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego T. IV. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec. s. 40-53.

- Myga-Piatek U. 2008: Krajobrazy dźwiękowe regionu górnośląskiego „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” T. XI Instytut Nauk o Ziemi UMCS, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Lublin.
- Nabaj M., 2004: Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji „Materiały pokonferencyjne – I Konferencja Międzynarodowa, Zabrze, 10-11.09.2004
- Nita J., Myga-Piatek U., 2006: Krajobrazowe kierunki zagospodarowania terenów pogórnicych. Przegląd Geologiczny, vol. 54, nr 3, s. 256-262; ...
- Nitkiewicz- Jankowska A. 2006: Turystyka przemysłowa wizytówką Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Prace Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej Nr 117. Wrocław.
- Przewoźnik P. Osiedla robotnicze elementem krajobrazu przemysłowego Współczesna rola osiedli robotniczych w krajobrazie kulturowym na przykładzie Chorzowa 2004 <http://docs.google.com/viewer?a=v&q:6ETfrHnnVIUJ:www.stowarzyszenie.chorzowianin.pl/artukul.pdf> data dostępu 24.06 .2010.
- Pytel S., Paruch M., 2007: Osiedle Giszowiec przykładem błędnych ingerencji człowieka w krajobraz kulturowy. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, T. 6 s. 181-194.
- Ruszkowski J., Koćwin P., 2009: Podejście sieciowe w kreowaniu markowego regionalnego produktu turystycznego na przykładzie SZT woj. śląskiego MFT. TONIK Szczecin, Maszynopis.
- Ruszkowski J. Szczęsny K., 2010: Szlak zabytków techniki woj. śląskiego przykładem kreowania nowego wizerunku marki poprzemysłowych regionów turystycznych [w] Potencjał turystyczny pod red : B. Meyer Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2010.
- Turystyka w obiektach poprzemysłowych, Biblioteczka Polskiej Organizacji Turystycznej, POT Warszawa, 2004.
- Zonneveld J. I., 1990: Introduction to „Cultural aspects of landscape”. First. Inf. Conf. of the IALE, Working group „Cultural Landscape”, (ed. H. Svobodova), Wageningen.